

Plungės žydų takais

„Kas neigia ar užmiršta praeitį, tas negali turėti ir mylėti dabarties ir ateities“ (B. Efrasas). Žydų tautos tragedija per Antrąjį pasaulinį karą – tai ne tik žydų, bet ir mūsų, lietuvių, vienas iš juodžiausių istorijos puslapių. Tačiau ir šis žiaurus laikotarpis yra ir bus mūsų istorija, apie kurią reikia kalbėti, reikia, kad apie tai žinotų ir ateinanti mūsų karta. Reikia, nes tarp Pirmojo ir Antrojo pasaulinių karų žydai ne tik Lietuvoje, bet ir Plungėje, gyveno įvairiapusį gyvenimą, buvo aktyvūs mūsų šalies piliečiai.

Iki XIV a. pabaigos šaltiniuose neminimos nei žydų bendruomenės Lietuvoje, nei pavieniui atvykstantys žydai. 1388 m. Vytauto privilegija Brastos bendruomenei – tai pirmasis rašytinis šaltinis, minintis žydus Lietuvoje. O intensyvesnis jų išgyvenimas dabartinėje Lietuvos teritorijoje prasidėjo tik XVIII a. pirmojoje pusėje, kai, siekiant atgaivinti dėl didelių demografinių nuostolių ir politinių suiručių smukusį miestų ir miestelių ūkinį gyvybingumą, jų savininkai teikė žydams kurtis palankias privilegijas. Apie Plungės žydų istorijos pradžią byloja Restų giminės antkapiai senosiose Plungės žydų kapinėse. Manoma, kad žydų čia gyventa dar nuo XVI a. Tačiau kada tiksliai jie čia apsigyveno, iki šiol sunku pasakyti.

1939 metais Lietuvoje žydų bendruomenę sudarė beveik ketvirtis milijono. Knygoje „Lithuanian jewish communities“ rašoma, kad skirtingais laikotarpiais Plungėje žydų bendruomenę sudarė: 1847 metais – 2197 žmonės, 1897 metais – 2502 žmonės, t. y. 55 procentai visų Plungės gyventojų. 1921 metais – 2200 žmonių, 1923 metais – 1815 žmonių arba 44 procentai visų miesto gyventojų, o 1939 m. – vos 1700 žydų.

Kaip ir kiti Lietuvos žydai, Plungės žydai turėjo savo bendruomenę, savo kalbą, papročius, tikėjimą. Kaip savo knygoje rašė A. Pakalniškis: „Plungė buvo tarytum žydų sala viduryje Žemaitijos.“. Jie daugiausia užsiėmė ir pragyveno iš prekybos, amatų, lengvosios pramonės, kiek rečiau iš žemės ūkio. Miesto prekybininkai palaikė tvirtus komercinius ryšius su Klaipėda (buv. Memeliu) ir jo apylinkėmis, kuri tuo metu buvo Vokietijos dalis. 1880-aisiais veikė daug žydams priklausančių įmonių, kuriose dirbo nuo 40 iki 50 darbuotojų. Pagal 1931 m. Lietuvos vyriausybės apklausą, Plungėje buvo 54 parduotuvės, iš kurių 87% buvo žydų. Toje pačioje apklausoje minimos ir 27 įmonės buvusios Plungėje, iš kurių 20 taip pat buvo žydų (74%).

1924 m. vykusiuose miesto tarybos rinkimuose iš 15 galimų kandidatų, net septyni buvo žydai. Į miesto mero – burmistro vietą kandidatavo trys, iš kurių net 2 buvo žydai. Plungės miesto burmistru buvo išrinktas Dovydas Boruchas Goldvaseris. Jis miestui vadovavo nuo 1920 m. vasario 14 d. iki

1920 m. rugsėjo 9 d. ir nuo 1921 m. rugpjūčio 15 d. iki 1930 spalio 5 d. 1931 m. rinkimuose iš devynių narių buvo išrinkti keturi žydai: Mordechajus Pozinas, Abrahamas Lipmanas, Šlome Levis ir Hackelis Zakasas. Po kelerių metų vykusiuose rinkimuose į miesto Tarybą iš devynių bebuvo išrinkti tik 3 žydai: Pozinas, Goldvaseris ir Lipmanas. Vienas iš jų užėmė mero pavaduotojo postą.

Gaisrai. 1888 m. vasarą kilo gaisras, kuris sunaikino 25 žydų namus. Net 48 šeimos liko be stogo virš galvos. Plungės dvaro savininkas Mykolas Oginskis darė viską, kad galėtų padėti nukentėjusiesiems.

Didelis gaisras kilo 1894 m. liepos 24 d., pagal seną kalendorių per Šv. Jono atlaidus. Tuomet sudegė net 400 namų, iš kurių 323 priklausė žydams.

Ugnyje tuomet buvo sunaikinta ir daug visuomeninių pastatų: didžioji ir mažoji sinagogos, vienas medinis, klauzu vadinamas, maldos namas ir viešoji pirtis. Tų pačių metų vasarą laikraštyje „Ha-Melitz“ buvo paskelbtas pagalbos prašymas visoms žydų bendruomenėms bei emigrantams iš Plungės. Jį pasirašė rabinas Zevulunas Leibas Baritas, kuris buvo pagalbos teikimo organizacijos tarybos narys. Aukoms siųsti buvo nurodytas kunigaikščio M. Oginskio rūmų adresas. M. Oginskio lėšomis buvo pastatyti 36 nauji pastatai, tarp jų ir didieji kromai Turgaus aikštėje. Parduotuves už mažą kainą išnuomojo žydams. Vieniems leista išsimokėti per 12 metų, o ypač neturtingiems buvo suteiktas 24 metų grąžinimo terminas.

1931 m. kovo mėn. Plungę vėl nusiaubė gaisras, kurio metu sudegė trečdalis miesto pastatų. Apie 250 Plungės gyventojų liko be pastogės. Lietuvos

*Taryba su burmistru Goldvaseriu (vyras su juosta).
Nuotr. iš Z. Paulauskaitės archyvo*

*Gaisrininkų grupė, tarp jų žydai Haimas Restas, Hiršas
Metcas ir Rilas. Nuotr. iš interneto*

*Plungės gaisras
1931 m.
Nuotr. I. Stropaus.
Žemaičių dailės
muziejaus archyvas*

*Plungė po 1931 m.
gaisro.
Nuotr. iš J. Klietkutės
kolekcijos*

žydai susibūrė padėti aukoms, ir 1932 m. gruodžio mėn. Plungės miesto tarybai paskelbtoje ataskaitoje rašoma, kad į pagalbos prašymą atsiliepė 200 organizacijų, įstaigų. Didžiulę auką pasiuntė Keiptauno ir Johanesburgo žydai iš Pietų Afrikos. Per kelerius metus dauguma namų buvo atstatyti, daugelis iš jų perstatyti didesni nei anksčiau.

Švietimas. 1888 m. buvo įkurta „Menų mokytojų draugija“, kurios tikslas – mokyti vargšus ir našlaičius amato. Tie studentai, kurie baigė Talmudo Toros studijas toliau nebesimokė Ješivoje, buvo priimami kaip mokytojai įvairiems amatams, o draugija mokėjo už jų pamokas. Plungėje 1891 m. Lena Udes atidarė vyriausybės licenciją turinčią žydų mergaičių mokyklą. Joje be kitų dalykų buvo mokoma rusų, vokiečių ir prancūzų kalbų.

1919 m. buvo įsteigta žydų mokykla, kurioje mokyta jidiš kalba. O kiek vėliau buvo įkurta dar viena, kurioje vaikai mokėsi hebrajų kalba. Šios dvi mokyklos Švietimo ministerijos įsakymu buvo sujungtos 1927 m., tačiau

*Siuvimo klasė pradinėje
mokykloje, 1928.
Nuotr. iš Yad Vashem*

*Šventė darželyje, 1929.
Nuotr. iš Facebook paskyros
Plungė Jews*

daugelis mokinių pageidavo mokytis hebrajų kalba ir tik keletas jidiš. Iš pradžių čia mokėsi apie 200 vaikų. Vėliau mokinių ėmė mažėti, 1935 m. ją lankė tik apie 130 – 140 vaikų. Dvejus metus veikė ir vaikų darželis hebrajų kalba. Labdaringoje Talmud-Toros pradžios mokykloje mokėsi 60–80 mokinių, daugiausia neturtingų šeimų sūnūs. Talmud-Toros absolventai buvo priimami į Ješiva (Yeshiva) – rabinų seminariją, kurioje buvo 50 studentų.

Plungėje taip pat veikė ir žydų gimnazija bei cheder religinė pradinė mokykla.

Organizacijos, draugijos. Tarp Plungėje veikiančių gerovės ir pagalbos draugijų buvo: Laisva paskolų draugija, kuri teikė beprocentes paskolas arba užstatą; pagalbos ligoniams draugija „Bikur Holim“, kuri teikė medicininę pagalbą ir vaistus skurstantiems ir kt.. Žydų sveikatos apsaugos organizacija (OZE) nemokamai teikė medicininę pagalbą, nemokamą maitinimą neturtingiems vaikams, kurie mokėsi mokykloje. Juos vasaros metu siųsdavo į stovyklas Kalniškių kaime, maždaug 3 km nuo Plungės. 1939 m. ši organizacija teikė nemokamą medicininę bei finansinę pagalbą pabėgėlių vaikams iš Klai-

pėdos. Šioje veikloje ypač pasižymėjo Abraomas Pozinas, kuris atsisakė savo verslo ir visą laiką skyrė lėšų rinkimui organizacijos iškeltam tikslui įgyvendinti. Šiai veiklai skirtos lėšos buvo gaunamos surenkant aukas, iš lošėjų ir t.t.

Be to, OZE palaikė žydų sporto draugijas ir bibliotekas. Plungėje veikė žydų sportinės organizacijos: Makabi, Hapoel, kurios vienijo futbolininkus, šachmatininkus bei kitų sporto šakų atstovus.

Kaip ir visos Lietuvos žydų bendruomenės, plungiškiai turėjo Chevra Kadiša – laidojimo broliją. Ji niekam nebuvo pavaldi, pagal žydų laidojimo tradicijas patys brolijos nariai iškasdavo duobes, išklodavo lentomis, mirusįjį prieš laidojant nuplaudavo, ant akių uždėdavo molinio puodo šukių gabalėlį, suvyniodavo į baltą maršką, paguldėdavo į duobę ir užkasdavo. Neturtinguosius laidodavo veltui, o per laidotuves brolijos nariai kreipdavosi į visus sakydami, jog aukojimas gelbsti nuo mirties, ir rinkdavo aukas. Vargšai mesdavo centus, turtingesni – litus. Visus metus karštyje, šaltyje, lyjant ar sningant nešdavo mirusiuosius į kapų kalnelį. Gautus iš mirusiųjų giminių pinigus ir aukas laidojimo brolija išleisdavo savo maldos namams (klauzai), jų vadovui ir darbininkams išlaikyti, neturtingam mirusiajam pirkdavo maršką kūnui suvynioti, kapinių tvorai ir aplinkai tvarkyti. Laidojimo brolijos maldos namai vadinosi Šamosim Klauz.

*Laidojimo brolijos Chevra
Kadiša vyrai.
Nuotr. iš Yad Vashem*

Antrojo pasaulinio karo metu. 1940 m. dauguma Plungėje buvusių gamyklų ir parduotuvių, kurių daugelis priklausė žydams, buvo nacionalizuotos. Visos politinės partijos ir jaunimo judėjimai buvo išsklaidyti. Hebrajų švietimo įstaigos uždarytos. Penkios žydų šeimos, sudarytos iš 14 asmenų, iš kurių 4 buvo maži vaikai, valdžios institucijų pripažintos „nepatikimomis“ ir 1941 metų birželio mėnesį buvo ištremtos į Sibirą.

1941 m. birželio 22 d. įžengus vokiečių kariuomenei į Sovietų Sąjungą, žydai pradėjo bėgti iš miesto į aplinkinius kaimus, tačiau sugebėjo pabėgti tik 30 šeimų. Traukinys, važiuavęs iš Plungės, buvo užpultas vokiečių kareivių, visi jo keleiviai nužudyti. Tarp jų buvo dešimtys žydų šeimų.

Vokiečiai pasiekė Plungę 1941 m. birželio 25 d. Jau antrąją jų atėjimo dieną žydams buvo įsakyta palikti savo namus ir susirinkti sinagogoje. Šalia durų stovėjo ginkluota apsauga, kuri neleido įkalintiems žydams gauti jų buvusių lietuvių darbdavių, draugų atnešamo maisto. Sinagogoje, kurioje buvo įkalinti žydai, situacija buvo baisi: purvas, smarvė, badas. Čia su visais buvo įkalinti vaistinės savininkas Efraimas Izraelovičius, vaistininkas Haja Šlomovičius, malūno savininkas Karabelnikas, kalvis Šlomė Gilis ir tekstilės inžinierius Bišitzas.

1941 m. liepos 13 d. žydai pradėti varyti į vietas, kuriose jau buvo paruoštos duobės. Pirmąją grupę sudarė 60 vyrų, kurie ėjo pėsčiomis. Maždaug 40 iš jų buvo nužudyti pakeliui, likusi aukų dalis nuvaryta į nužudymo vietą. Ten jie buvo priversti nusirengti ir sėdėti ant duobių krašto, kur buvo nušauti iš nugaros. Merginų grupes taip pat vedė į nužudymo vietą. Kai praėjo Plungės bažnyčia, studentė Urla Zin pasakė kelis piktus žodžius apie lietuvius. Žudikai ant jos užpylė žibalo ir sudegino gyvą. Tarp nužudytųjų buvo ir 60 mergaičių gimnazisčių grupė, kurios sutiko pasikrikštyti ir tapti katalikėmis, kad tik išsigelbėtų. Tačiau visos jos taip pat buvo nužudytos ir užkastos bendrame kape, netoli savo nužudytų šeimų duobių Kaušėnuose. Žudynės vyko nuo sekmadienio ryto visą naktį iki kitos dienos. Ryte žudikai sulipo į sunkvežimius ir dainuodami sugrįžo į miestą. Du vokiečiai, buvę mieste, šiose žudynėse nedalyvavo. Visą „darbą“ atliko vietiniai nacių pagalbininkai, dauguma jų – miesto ir apylinkių gyventojai. Kai kurių žudikų vardai saugomi Jeruzalės Jad Vašemo archyvuose.

Nuo mirties išsigelbėjo tik vienas žydas kartu su savo vaikais, nes dar prieš karą buvo priėmęs krikščionių tikėjimą ir vedęs lietuvę. Jo žmona buvo laisva, ji maldavo kanauninką Povilą Pukį išgelbėti jos šeimą. Padedant P. Pukiui, jos vyras su vaikais buvo paleisti iš sinagogos. Kai sovietai sugrįžo į Plungę, jis valdžios institucijoms atskleidė žudikų vardus ir padėjo jiems ieškoti nusikaltėlių.

Iš visų Plungės žydų tik 221 išgyveno karo metu. Tai buvo tie, kurie slėpėsi pas lietuvius, tie, kurie buvo Šiaulių gete ir tie, kurie pasitraukė į Tarybų Sąjungos gilumą.

Po to, kai iš Lietuvos buvo išvyti vokiečiai, maždaug 30 žydų šeimų grįžo į savo namus, kuriuos rado išplėštus. Nieko neberadę, ilgai Plungėje nebeužsibuvo ir ėmė keltis į didesnius Lietuvos miestus, dalis išvyko į Izraelį. 1970 m. Plungėje gyveno 41 žydas. 1979 m. – 25, 1989 m. – tik 15, o šiandien jau nėra nei vieno... Nekas belikę ir iš anuomet gyvybe tryškusių gatvių, įvairios paskirties pastatų.

Maršrutas „Plungės žydų takais“

DARIAUS IR GIRĖNO G. (buv. Žemaičių Kalvarijos, Stoties, Malūno g.)

1 Mendelio Zaksio malūnas.

Kunigaikščio Oginskio valdymo metu, užtvėnkus Babrungo upę ir srovę nukreipus į dešinę pusę, prie buvusios Žemaičių Kalvarijos gatvės buvo pastatytas malūnas, tarnavęs dvaro reikmėms. Statinys – dviejų aukštų, sumūrytas iš akmenų. Pasieniu, pro pat žemus langus, ėjo gatvė, tuoj už malūno, kairėje prasidėjo dvaro parkas.

Po Pirmojo pasaulinio karo, apie 1918 m. išnuomotas Mendeliui Zaksui. Jis malūne įrėngė pirmą Plungės elektrinę, elektrą pardavinėjo miesto valdžios įstaigoms, verslininkams, pasiturintiems miestiečiams. 1962 m. malūnas nugriautas.

Netoli buvusio malūno pastatytas paminklas.
Nuotr. E. Valužės

Plungės malūnas.
Nuotr. iš Z. Paulauskaitės archyvo

2 Mendelio Peireso kino teatras „Lyrą“.

Nors išlikę labai mažai žinių, bet pirminė čia stovėjusio pastato paskirtis buvo bravoras, kuris, tikėtina, pastatytas XIX a. II p. Mykolo Oginskio lėšomis. Tik kiek vėliau Marija Oginskienė jame įkūrė vaikų prieglaudą. Tačiau prasidėjus karui ir M. Oginskienei išvažiavus, našlaičių prieglaudos pastatą nusipirko Mendelis Peiresas. Kad būtų tinkamai pritaikytas kino salei, renginiams, jis įsigytą namą ketino perstatyti, net buvo pasidaręs planą, tačiau dėl nežinomų priežasčių nespėjo to padaryti. Tačiau 1931 m. pradžioje Mendelis Peiresas vis tiek atidarė 150 vietų kino teatrą „Lyrą“. Kino teatras

buvo naudojamas ne tik filmų peržiūrai, jame taip pat vykdavo spektakliai, organizacijų posėdžiai, veikė bufetas. Dažnas svečias „Lyros“ salėje buvo valstybinis Šiaulių teatras, kuris buvo net sutartį pasirašęs, jog per mėnesį du kartus išsinuomos salę spektakliams. Teatras nebuvo pigi pramoga, pavyzdžiui, įeiti į 1935 m. valstybinio teatro suvaidintą komediją „Tuščios pastangos“, už bilietą reikėjo mokėti nuo 75 ct. iki 3 Lt. Kad būtų įdomiau žiūrėti nebylius filmus, už ekrano Boruchas Gerškė mandolina ir Kalmanas Kaplanas smuiku grodavo populiarias tuo metu žydų liaudies melodijas.

Kino teatras 1938–1939 m.

Nuotr. iš Žemaičių dailės muziejaus archyvo

Tarpukario pabaigoje pastatas buvo paverstas į pieninę, kuri, Lietuvai atgavus nepriklausomybę, uždaryta. Apleistas pastatas 2010 m. užsidėgė ir po kurio laiko buvo nugriautas.

S. NĖRIES G. (buv. Vandens g.)

3 Žydų gimnazija (dabar S. Nėries g. 4).

Plungėje taip pat buvo ir žydų gimnazija, kuri turėjo vyriausybės paramą. Pastatą, kuriame įsikūrė gimnazija, padovanojo tuometinis miesto valdytojas kunigaikštis M. Oginskis. Čia visko buvo mokoma hebrajų kalba. Pirmame jos aukšte veikė „Tarbut“ biblioteka, kurioje buvo 500 hebrajų ir 500 jidiš knygų. 1930 m. žydų bendruomenė „Liebherr von Wiessen“

Išlikusi žydų gimnazija. Nuotr. K. Narkutės-Beniušienės

įkūrė garsaus žydų rašytojo J. L. Pereco garbei skirtą biblioteką, kurioje buvo sukaupta apie 1000 knygų jidiš kalba. Greta bibliotekos buvo skaitykla, į kurią buvo siunčiami visi dienraščiai iš Kauno. 1935 m. buvo 60 žydų dienraščių prenumeratorių. Po karo žydų gimnazijoje įrengti butai.

4 Chederio (hebr. cheder – kambarys) religinė pradinė mokykla (*dabar Dariaus ir Girėno g. 4*).

Žydų berniukų mokyklai chederiuose prasidėdavo vos tik jiems sukaždavo treji metai. Chederiai buvo privačios, viename kambaryje įrengtos mokyklos. Už mokslą tėvai mokėdavo atlygį tiesiogiai mokytojui. Šiose mokyklose mokslas buvo orientuotas į šventųjų raštų studijas, bet ne į gebėjimų, kurie leistų užsidirbti pinigų, ugdymą. Sulaukus trylikos, mokslai chederyje baigdavosi. Berniukai tapdavo pakankamai suaugę pradėti mokytis amato ar profesijos. Pažangesni mokiniai galėjo tęsti mokslus Beit Midraše ar vėliau – ješivoje.

Taip atrodė chederio mokykla. Nuotr. iš Yad Vashem

1906 m. turtingas žydų mokytojas atidarė chederį Plungėje. Jame visų dalykų buvo mokoma hebrajų kalba, vaikai taip pat mokinti Šventojo rašto (Talmudo). Tačiau po kiek laiko ši mokykla pavadinta „pavojingu chederiu“ ir po dviejų metų uždaryta. Palikta tik viena Toros mokykla mieste, kurioje prieš pirmąjį pasaulinį karą mokėsi ir turtingesnių šeimų sūnūs. Mokykla nugriauta po karo.

Internetinėje svetainėje „www.zydai.lt“ rašoma, kad jau pirmą mokslo metų dieną, per pirmą pamoką, chederyje žydų vaikai mokomi abėcėlės, o kiekviena raidė „patepama medumi“, kad mokslas būtų saldus.

5 Jachielio Šero namas (*dabar Dariaus ir Girėno g. 17*).

Jis turėjo autobusą ir vežiodavo keleivius. Per karą buvo nužudytas Rasėniuose.

6 Mulės Pelco namas (*dabar Dariaus ir Girėno g. 11*).

Pirmieji su šeimomis į Plungę grįžo broliai Mulė ir Motelis Pelcai. Mulė Pelcas buvo vyresnis, kaip ir brolis ūkininkavo. Gyvendamas mieste, laikė karvę bei dirbo vartotojų kooperatyve supirkėju.

Žmona – Hana. Jiedu turėjo sūnų Abraomą ir dvi dukteris – Etą ir Taibalą. Eta ištėkėjo už Slavino ir gyveno tėvų name, mirė labai jauna nuo vėžio. Ji buvo pedagogė, visuomenės veikėja. Plungėje ją visi gerai pažinojo, į jos laidotuves suplūdo mokytojai ir moksleiviai iš visų miesto mokyklų. Po dukros mirties netrukus mirė ir iš sielvarto susirgusi jos mama Chana. Etos vyras

Kalmanas dirbo Plungės pramonės kombinate tiekimo skyriaus viršininku, vėliau su sūnumis išvažiavo iš Lietuvos. Taibala po karo išvyko gyventi į Izraelį ir ten mirė.

Vėliau į Izraelį išvyko ir Mulė Pelcas, kur, sulaukęs senatvės, mirė.

7 Skardininko namelis (dabar Dariaus ir Girėno g. 5).

Skardininko vardas buvo Zundė (pavardė neprisimenama), turėjo žmoną ir dvi dukras. Visa šeima sušaudyta Kaušėnuose.

VYTAUTO G. (buv. Bažnyčios g.)

8 Pozinų namai (dabar Vytauto g.).

Šalia vienas kito stovėjo medinis ir mūrinis brolių Pozinų namai. Išlikusiame name (dabar Vytauto g. 2) buvo Abraomo Pozino maisto prekių krautuvė; kairėje namo pusėje (dabar automobilių stovėjimo aikštelė) buvo Motelio Pozino galanterijos gaminių krautuvė.

Kairėje Pozino krautuvė, priekyje – kromai, dešinėje – Resto viešbutis. Nuotr. iš J. Šimkaus albumo „Plungė“

9 Chaimo Resto viešbutis (dabar Vytauto g. 1).

1931 metų kovo 31 dieną apie 12–13 valandą Plungėje, Vytauto prospekte, pirklio Resto mediniame name, kuriame buvo ir viešbutis, kilo gaisras. Vėjas sukuriaus nešė ugnį į kitus namus, nes stogai buvo skiedriniai arba šiaudiniai. Ugnis plito keliomis kryptimis. Viena kryptis – medinės bažnyčios link, bet, laimei, prieš ją buvo du mūriniai namai, todėl maldos namai buvo išgelbėti. Dar ugnis pasuko Kulų (dabar – J. Tumo-Vaižganto) gatve, kurioje išdegė namai iki pakalnėje

Kairėje buvęs Ch. Resto viešbutis.
Nuotr. K. Narkutės-Beniušienės

tekančio Plaukalės upelio. Trečia kryptis – Rietavo gatvė, kur supleškėjo penkiolika namų. Ugnis sunaikino pusę namų, buvusių centre aplink žydų kromus (dabar – Senamiesčio aikštė). Nuo gaisro nukentėjo 90 proc. žydų ir 10 proc. lietuvių namų.

10 Kepurininko Berelio Preso namas (dabar Vytauto g. 3).

Jis turėjo sūnų Iciką ir dukrą Haną. Tame pačiame name gyveno ir Mauša Kaplanas, Bašė Kaplanienė, Idkė Kaplanaitė. Visi šio namo gyventojai nužudyti Kaušėnuose.

*Išlikęs kepurininko namas.
Nuotr. K. Narkutės-Beniušienės*

11 Žydų liaudies bankas (Volksbank) (dabar Vytauto g. 5).

Ekonominiam žydų gyvenimui vienas svarbiausių veiksmų buvo žydų liaudies banko „Volksbank“ įkūrimas. Kai jis buvo įsteigtas, turėjo 321 narį, vėliau liko tik 220 narių, iš kurių 15 procentų – lietuviai. Banko valdybą sudarė garbingi žydų bendruomenės veikėjai Chase Gamza, Abraomas Gurvičius, Abraomas Pozinas, Šanelis Šurdas, Šalme Jauke Mecas, Jente Garbaitė, Michelis Amolskis, Tevję Keselis, Odesas ir Emdinas.

12 Fotografo Mendelio Berkovičiaus namas ir foto ateljė (dabar Vytauto g. 6a).

Šiame name anuomet buvo įrengta foto ateljė, kurioje dirbo vienas garsiausių tarpukario Plungės fotografų Mendelis Berkovičius. Per visus karus namas išliko, ir net šiomis dienomis yra dažytas panašia į anksčiau buvusią – tamsiai vyšnine spalva.

Mendelis Berkovičius gimė 1880 ar 1881 m. lapkričio mėn. Liucino mieste (da-

*Šiame name buvo įrengta foto ateljė.
Nuotr. K. Narkutės-Beniušienės*

bar Ludza, Latvija), priklausė Paberžės žydų bendruomenei. Kada ir iš ko mokėsi fotografijos bei kokiomis aplinkybėmis pateko į Plungę tiksliai nežinoma.

Peterburgo Rusijos valstybės istorijos archyvo dokumentuose rastas įrašas, kad 1903 m. spalio 21 d. fotografas M. Berkovičius iš gubernatoriaus gavo leidimą Plungėje įkurti meno fotografijos ateljė. Taigi fotografo karjera Plungėje istoriškai fiksuojama nuo 1903 metų, nors pradėti dirbti jis galėjo ir kiek anksčiau, gavęs vietos policijos viršininko leidimą.

Čia fotografuoti ateidavo ne tik žinomi to meto žydų bendruomenės veikėjai, verslininkai, amatininkai, šventikai, bet ir kiti miestelio gyventojai bei svečiai. Išlikęs Plungės burmistro Dovydo Borucho Goldvaserio portretas, įamžinta Plungėje buvusi žydų futbolo komanda „Makabi“.

Mendelis Berkovičius su žmona augino du sūnus Polį (Peisachą Mordechajų, g. 1916 m.) ir jaunėlį Hiršą.

1941 m. liepos 15 d. M. Berkovičius kartu su kitais šeimos nariais bei kitais miesto žydais buvo beveik dviem savaitėms uždarytas į sinagogą be maisto ir vandens. Baltaraiščiai žydams įsakė kieme iškasti duobę, į kurią sumetę sinagogoje buvusias šventas knygas, šventraščius, dokumentus ir padegę, o kad geriau sudegtų, prie duobės pastatė fotografą M. Berkovičių ir liepė maišyti, stumdami prie ugnies kuo arčiau, visai iš jo tyčiojosi. Paskui tos duobės ugnyje sudegino ir jį patį. Kiti jo šeimos nariai nužudyti Kaušėnuose.

LAISVĖS AL. (buv. Bulvaro g.)

13 Plungės miesto valdybos (savivaldybės), pašto ir telegrafo pastatas (dabar Laisvės alėja 8).

Goldvaserių šeima turgaus aikštėje, langais į Vytauto gatvę, turėjo parduotuvę, kurioje prekiauta dviračiais ir siuvimo mašinomis. Joje apsukriai sukosi Goldvaserienė. O Boruchas Dovydas Goldvaseris gyveno miesto valdymo rūpesčiais. Pirmajame miesto savivaldybės tarybos posėdyje, kuris buvo sušauktas 1919 rugpjūčio 26 d., B. D. Goldvaseris buvo išrinktas Plungės miesto burmistro Edvardo Andrijausko padėjėju. 1920 m. vasarą E. Andrijauskas pasitraukė iš burmistro pareigų, o B. D. Goldvaseris

Dabar čia įrengti butai. Nuotr. K. Narkutės-Beniušienės

laikiniai tapo burmistru. Jį po kelių mėnesių pakeitė V. Braudė, kuris tarybai vadovavo iki 1921 m. rugpjūčio 15 d. Nuo tos dienos iki 1930 m. spalio miesto burmistru buvo B. Goldvaseris. Jis 1928 metais prezidento Antano Smetonos buvo apdovanotas Lietuvos Nepriklausomybės medaliu.

Šeima augino sūnų Harį ir dukrą Anetę, kurią prieškariniai draugai plungiškiai vadino Ance. Plungėje ji baigė Saulės gimnaziją. 1937 metais visa Goldvaserių šeima emigravo į Pietų Afriką. Boruchas mirė 1956 metais.

14 Efraimo Izrailovičiaus šokių ir kino salė „Laisvė“, Šaulių klubas (*dabar Laisvės alėja 15*).

Čia buvo rodomi spektakliai, vyko „kabarė“ vakarai, žinoma, be alkoholinių gėrimų. Žydų jaunimo vakaruose mėgdavo dalyvauti ir lietuviai, bet tik miesčionys. Kaimo jaunimas nedalyvaudavo, nes linksmindavosi savaime kaime.

15 Advokato Hiršo Rolniko namas (*dabar Laisvės alėja 11*).

Icikas Abelis Rolnikas gimė 1880 m. Viekšniuose, Mošės ir Saros šeimoje. Jo tėvas Movša buvo Šiaulių rabinų asistentas Viekšniuose, todėl visas jų gyvenimas buvo susijęs su Talmudu. Jis atvyko į Plungę vesti Chana Levi, klestinčio Plungės drabužių parduotuvės savininko Mendelio Levi dukrą. Jie susituokė 1894 metais. Icikas, šeimoje vadinamas Aba, daug laiko skyrė Talmudo studijoms. Parduotuvėje padėdavo tik turgaus dienomis. Jis buvo nužudytas 1941 m. Kaušėnuose. Chana buvo valdinga ir protinga moteris, į kurią žmonės galėjo kreiptis patarimo bet kokių klausimų. Chana mirė dar prieš karą su Vokietija.

Jie turėjo penkis vaikus: Berlį, Hiršą, Mejerį ir Michelį bei dukrą Pesą.

Berlis perėmė šeimos parduotuvę ir sėkmingai klestėjo, kol sovietai neokupavo Lietuvos. Kadangi buvo kapitalistas, su šeima buvo ištremtas į Sibirą, kur išgyveno karą. Jo sūnus Šloma Rolnikas vėliau emigravo į Izraelį.

Sionistas Mejeris 1925 m. atvyko į Izraelį, kur tapo leidėju ir įsteigė knygų parduotuvę Jeruzalėje. Jo sūnus Joramas Ronenas buvo gerai žinomas Izraelio radijo ir televizijos žurnalistas.

Michelis (gimęs 1907 m.) buvo advokatas Paryžiuje, Prancūzijos pasipriešinimo herojus, nacių suimtas ir nužudytas 1941 m. Prancūzijoje. Apie

Rolnikų šeimos nuotrauka. Nuotr. iš Z. Paulauskaitės archyvo

paskutines M. Rolniko gyvenimo valandas jo broliui Hiršui pasakojo garsus prancūzų poetas ir rašytojas Lui Aragonas. Anot jo, prieš mirtį ten buvę vyrai pareikalavo nuimti juos kausčiusias grandines ir atrišti akis, o prie duobės dainavo Marselietę. Jis buvo vedęs, bet vaikų neturėjo.

Pesa (gimusi 1917 m.) taip pat neišgyveno Holokausto, mirė koncentracijos stovykloje Latvijoje, kurioje gyveno po santuokos.

Hiršas buvo vyriausias brolis. Jis pats gimė Plungėje 1898 m.. Mokėsi Ješivoje, bet po to, kai buvo iš jos išmestas, įstojo į pasaulietines studijas. Baigęs doktorantūros studijas Leipcige, Vokietijoje, tapo advokatu. Iš Lietuvos jis buvo deleguotas į pirmąjį Sionistų kongresą. Grįžęs į Lietuvą, 1923 m. vedė Taiba (Tauba) Kogan, gimusią 1898 m. Tryškiuose (Telšių r.), Arono ir Beilos Kaganų šeimoje. Nors vėliau tapo hebrajų gimnazijos vadovu Raseiniuose, toliau dirbo teisininku. Tik prieš pat Antrąjį pasaulinį karą, 1939 m. jis su šeima persikėlė gyventi į Vilnių ir ten toliau užsiėmė teisine praktika. Jis ir Taiba turėjo keturis vaikus: Miriamą, Mašą, Ruveną (gimė 1935 m. Klaipėdoje) ir Rivą (gimė 1933 m. Plungėje). Prasidėjus karui su Vokietija, Hiršas paliko Vilnių ir prisijungė prie kariuomenės, tikėdamasis, kad jo šeima galės laiku ištrūkti. Tuo tarpu Taiba ir vaikai buvo uždaryti į Vilniaus getą. Ten Taiba su jaunėliais Ruvenu ir Riva žuvo.

Advokatas H. Rolnikas ir dvi dukros liko gyvi. Maša Rolnikaitė po karo mokėsi M. Gorkio literatūros institute Maskvoje, ištėkėjo ir kartu su vyru persikėlė gyventi į Sankt Peterburgą. Po karo advokatas H. Rolnikas gyveno Vilniuje, dukra Miriama taip pat tapo advokate ir gyveno Klaipėdoje.

16 **Namas, kuriame gyveno Hirzonų ir Rolnikų šeimos** (*dabar Vytauto g. 19*).

Pirmame namo aukšte gyveno Hirzonų, o antrame aukšte prekybininko Berelio Rolniko (jis buvo advokato Rolniko brolis) šeimos.

Berelis perėmė vadovavimą šeimos parduotuvei. Nepaisant didėjančio vietinių lietuvių priešiško žydams, o ypač žydų verslininkams, Rolnikų drabužių parduotuvė sėkmingai išsilaikė ir klestėjo, kol 1940 m. Lietuvą okupavo sovietai. Sovietinė vyriausybė nacionalizavo žemes, įmones, parduotuves. Maša Rolnikaitė rašo: „Močiutė Chana mirė 1941 m. sausio mėn., netrukus po to, kai naujoji sovietinė valdžia nacionalizavo jos parduotuvę – jos gyvenimo verslą.“

Kaip kapitalistas, Berelis su žmona Riva (buvusi Rabinovičiūtė) ir vaikais Šloma ir Roza buvo ištremtas į Sibirą, kur išgyveno karą. Sūnus Šloma pasakojo, kaip šeima gavo KGB leidimą išvykti iš stovyklos. Pirmą kartą savaitei, o vėliau mėnesiui. Kaip po dvejų ilgų metų jo tėvas sugebėjo juos perkraustyti į rajono centrą ir tada, dar po trejų metų, į srities centrą Tomską. Ten Šloma su seserimi pradėjo mokytis inžinieriaus specialybės. Galiausiai tik 1961 m. jie galėjo grįžti į Lietuvą, kur tėvas Berelis pradėjo dirbti sandėlininku.

17 Atminimo lenta dr. Borisui Efrosui (dabar Vytauto g. 14).

Borisas Efrosas gimė 1914 m. lapkričio 1 d. Plungėje, inteligentų šeimoje. Sulaukęs šešerių, 1920 m. su šeima persikėlė gyventi į Šilalę, o vėliau – į Kauną. Ten tėvas Izraelis dirbo buhalteriu banke, o mama Gita – dantų gydytoja. Borisas turėjo seserį Esterą, kuri dirbo žurnalistė. Visą gyvenimą, išskyrus karo metus, gyveno Lietuvoje. Baigė Kauno gimnaziją, tarnavo Lietuvos kariuomenėje eiliniu kareiviu. Būdamas gimnazistu, vasaros atostogas leisdavo Plungėje. 1939 m. baigė Vytauto Didžiojo universiteto Medicinos fakultetą ir 1940 m. gavo leidimą verstis medicinos gydytojo praktika.

Baigęs universitetą, trumpai dirbo chirurgu Kauno žydų bei Marijampolės apskrities ligoninėse.

Prasidėjus karui, 1941 m. su šeima išvyko į Kazachiją, kur buvo paskirtas Balchašo miesto ligoninės vedėju. Ten išgyveno iki pat karo pabaigos 1945 m., kol buvo atšauktas atgal į Lietuvą. Sugrįžęs pradėjo dirbti Vilniaus geležinkelinių ligoninėje. Čia vedėju dirbo iki 1979 m.

1958 m. Borisas Efrosas pirmasis Lietuvoje sėkmingai atliko operaciją ligoniui, sergančiam įgyta širdies yda ir tapo kardiouchirurgijos pradininku respublikoje. Nors dieną prieš operaciją buvo iškviestas į partkomą ir įspėtas, kad gerai pagalvotų, operacija praėjo sėkmingai, o ligonis išgyveno 25 metus.

Buvo vedęs Tatjaną Archipovą, turėjo sūnų.

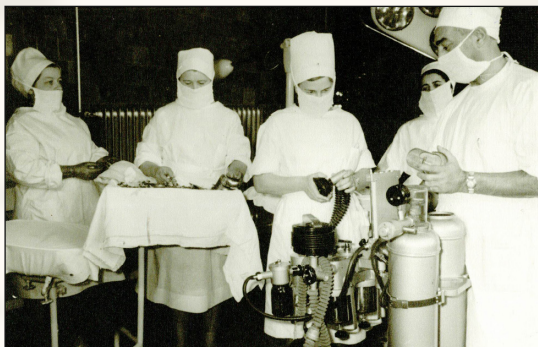
Atsiradus širdies problemoms, 1979 m. buvo priverstas atsisakyti aktyvaus chirurgo darbo. Per visus darbo metus atliko daugiau kaip 12 tūkstančių įvairių operacijų, išmokė operuoti kelias dešimtis jaunų chirurgų.

Borisas Efrosas mirė sulaukęs 87 metų, 2001 m. Vilniuje.

Daktaro Boriso Efroso žmona Tatjana 2009 m. Plungės viešajai bibliotekai perdavė saugoti ir tvarkyti savo vyro dokumentų archyvą.

18 Gamzos namas (dabar Birutės g. 19).

Chakelis Gamza buvo arklių pirklys. Jis supirkdavo arklius, samdydavo žmones, kad juos nuvartytų į Klaipėdą, o jau ten laivais eksportuodavo į Olandiją. Nors buvo beveik turtingiausias žydas visoje Plungėje, likimas jam iškrėtė labai baisų pokštą.

*B. Efrosas (dešinėje) Vilniaus geležinkelinių ligoninėje.
Nuotr. iš Plungės RVB archyvo*

Gamza su žmona buvo ištremti į Sibirą. Kadangi buvo jau pagyvenę, tai laikyti ten kaip „netinkamais darbui“, todėl jiems buvo duodama tik šiek tiek maisto, kad išgyventų. Gamzos niekada neprarado vilties kada nors vėl grįžti į Plungę. Tačiau likimas jiems nulėmė liūdną pabaigą. Nepaisant kitų pagalbos, tiek Gamza, tiek jo žmona mirė Sibire iš bado.

Gamzos namas. Nuotr. Silvos Galvadiškytės

PAPRŪDŽIO G. (buv. Paprūdės g.) TUMO VAIŽGANTO G. (buv. Kuliy, Klaipėdos g.)

19 Kalvio Šloumės Giliso šeimos namas (dabar Tumo Vaižganto g. 14).

Jis kartu su sūnumi buvo nužudytas sinagogos kieme. Kalvio žmona su dukra sušaudytos Kaušėnuose. Tame name gyveno ir broliai Špicai. Jie buvo komunistai ir žmonės juos vadino varnais. Mat broliai per komunistines šventes paleisdavo varnas su raudonais raišteliais ant kojų. Broliai spėjo pabėgti į Tarybų Sąjungą. Špicai patys pirmieji po karo išvyko į Izraelį.

Buvęs kalvio namas. Nuotr. K. Narkutės-Beniūšienės

20 Rivės Kanienės namas (dabar Tumo Vaižganto g. 16).

Ji buvo maisto prekių parduotuvės savininkė. Gyveno kartu su savo seserimis. Visos jos nužudytos Kaušėnuose.

21 Iciko Odeso namas (dabar Tumo Vaižganto g. 20).

Jo žmona buvo vardu Bliumė. Jie turėjo maisto prekių parduotuvę. Dukta liko gyva, po karo gyveno Izraelyje.

22 Ritualinė skerdykla.

Žydų religija draudžia valgyti kiaulieną, o kiti gyvuliai turi būti skerdziami pagal tam tikras taisykles: gyvulys turi būti papjaunamas greitai, taip siekiant sumažinti jo skausmus. Gyvūnas turi nukraujuoti, todėl dažniausiai yra kabinamas žemyn galva, skerdimo metu turi būti paminimas Dievas. Gyvūno skerdiku gali būti tik religingas žmogus (musulmonas, judaistas arba katalikas).

Plungėje žydai taip pat turėjo savo skerdyklą. Maitintis jie turėjo iš to, ką ūkininkai atveždavo į turgų parduoti, o jaučių ir karvių pirkti patys važiuodavo į kaimus. Nupirktą gyvulį ūkininkas turėdavo nuvesti į skerdyklą. Mieste buvo ir žydams priklausiusi mėsos parduotuvė. Gyvulio priekinę dalį išpardavinėdavo žydams, o užpakalinę – lietuviams.

23 Iki didžiojo Plungės miesto gaisro 1931 m. šis namas priklausė **Chaimui Goldbergui**, Motės Litvino ipėdiniui, ir **Šmueliui Aronovičiui** (dabar *Tumo Vaižganto g. 22*). Plungiškiai yra pasakoję, kad ant šio namo sienos, apačioje, buvę liūtų atvaizdai. Tai – tipiškas žydiškas ornamentas.

*Namas išlikęs, bet apleistas.
Nuotr. K. Narkutės-Beniušienės*

24 Jankelio Pikerio namas (dabar *Tumo Vaižganto g. 37*).

Jis spėjo pasitraukti į Tarybų Sąjungą prieš vokiečiams įžengiant į Lietuvą. Grįžęs po karo pasiėmė paskolą namo statybai. Tai buvo žmogus su dideliu humoro jausmu, mokėjo daug anekdotų. Buvo paskirtas parduotuvės vedėju. Nors ta krautuvė tada buvo valdiška, visi plungiškiai ją vadino Pikerio parduotuve. Joje iki 1947 metų pardavinėjo maistą pagal korteles. Vėliau šeima su dviem sūnumis išvažiavo gyventi į Izraelį. Žmona Rocha ten parašė knygą apie savo gyvenimą per karą evakuacijoje (Tarybų Sąjungoje).

25 Hanos Rik namas (dabar *Tumo Vaižganto g. 13*).

26 Leibo Orlianskio namas (dabar Tumo Vaižganto g. 9).

Namas stovėjo prie sinagogų. 1941 m. namą su baldais perėmė baltaraiščiai. Čia apsigyveno miesto komendantas Jonas Noreika – „Generolas Vėtra“. Jis buvo žydų sunaikinimo organizatorius.

Kairėje sinagoga, dešinėje L. Orlianskio namas.
Nuotr. iš Facebook paskyros

Išlikęs L. Orlianskiui priklausęs namas.
Nuotr. K. Narkutės-Beniušienės

27 Sinagogos.

Sinagoga – dvasinis, kultūrinis, ekonominis bei politinis žydų bendruomenės centras. Ji atlieka kelias funkcijas – tai maldos namai, bendruomenės susirinkimo vieta, mokykla. Priešingai krikščionių bažnyčiai, tai ne sakrali vieta – šventas joje yra tik Toros ritinys.

Motiejus Valančius savo raštuose mini, kad 1719 m. buvo leista Plungės žydams pasistatyti pirmąją sinagogą, tačiau buvo nurodyta, jog ji negalinti būti per aukšta, t. y., kad nesiektų katalikų bažnyčios aukščio. Tačiau žydai nepaklausę ir pasistatę vis vien aukštesnę. Nors Plungės klebonas ir reikalavo sinagogą pažeminti, žydai, nepanorę to daryti, sutiko kasmet mokėti po 30 timpų.

Didžioji sinagoga. Nuotr. iš Yad Vashem

Vėliau Plungėje žydai turėjo net šešis maldos namus. 1814 metais pastatyta Didžioji sinagoga, 1864 metais už Jankelio Gelerio pinigų šalia Didžiosios pastatyta dar viena, Mažoji. Abi jos buvo mūrinės, veikė iki 1940 metų. Kiti keturi mediniai maldos namai (vadinami klauzais) stovėjo atskirose vietose. Didžioji sinagoga, Mažoji ir keturi mediniai klauzai, buvo Plungės žydų religinio gyvenimo centras. Rabinas, vadovavęs tuo laikotarpiu, buvo Levis Špicas, vienas iš svarbiausių Lietuvos rabinų; paskutinis Plungės rabinas buvo Abraomas Mordechajus Vesleris, Telšių mokytojų seminarijos dvasinis vadovas ir aktyvus žydų ortodoksų (Agudat Yisrael) politinės partijos veikėjas.

2007 m. nugriautas paskutinis medinis klauzas.

Nuotr. iš Center for Jewish Art

Mažoji sinagoga po gaisro 1931 metais buvo rekonstruota. Žydai į šią sinagogą kaip į šventovę paskutinį kartą buvo įžengę 1941 m., bet lygiai po šešiasdešimties metų – 2001 metų liepos mėnesį – plungiškių Levitų šeimos palikuoniai, tarp kurių buvo ir būsimas Nobelio premijos laureatas Maiklas Levitas, vėl meldėsi jau avarinės būklės pastate. Pamaldų metų Plungėje siautė tokia audra su žaibais, kokios neprisiminė net senieji plungiškiai.

Po karo sinagogose buvo kepykla, linų sandėlis, „Linų audinių“ fabriko kultūros namai, sporto salė. Užtrukus grąžinimo procedūrai atsikūrusiai Plungės žydų bendruomenei, jos labai aptriušo – suremontuoti reikėjo didžiulį lėšų, todėl bendruomenė jas pardavė „Plungės kooperatinei prekybai“, kuriai vėliau leista pastatus nugriauti.

RIETAVO G.

28 Grolmanų namas (dabar Rietavo g. 4).

Dviejų aukštų name gyveno Tevjė ir Bliumė Grolmanai. Šeima per Holokaustą liko gyva, nes spėjo pasitraukti. Tevjė iš karo grįžo neįgalus ir niekur nedirbo. Žmona Bliumė buvo prekybininkė. Dukra – Liuba, sūnus – Izraelis. Po karo lietuviai juos apkaltino pagrobęs krikščionių vaiką ir vos nekilo pogromas. Subėgę prie jų namų žmonės šaukė, stumdėsi, grasino. Bet dingusi krikščionių mergaitė buvo rasta kitame kieme ramiai žaidžianti. Tačiau po šio įvykio Grolmanai su savo vaikais išvažiavo gyventi į Šiaulius, o vėliau – į Izraelį.

29 Pirtis, vargšų kvartalas.

Liūdniausiai Plungėje atrodė dabartinė Rietavo gatvė, kurioje stovėjo mediniai, sukrypę, piktžolėmis apaugę namai. Juose gyveno neturtingi žydai: batsiuviai, siuvėjai, vandens nešėjai, vežikai, elgetos ir kiti varguoliai. Šioje gatvėje buvo ir žydų bendruomenės pirtis. Joje buvo ir Mikva – baseinėlis ištekėjusioms moterims apsiplauti pagal žydų religinius papročius. Daugiausia žmonių čia susirinkdavo prieš šventes.

Ritualinė pirtis. Nuotr. iš Yad Vashem

30 Senosios žydų kapinės.

Senosios žydų kapinės buvo netoli miesto centro, pusę jų dabar užima 1975 metais pastatyta mokykla. Kai ją ruošėsi statyti, valdžia paskelbė, jog artimieji iš kapinių gali paimti giminačių palaikus ir persilaidoti. Tačiau tik keli plungiškiai taip iškeliavo svetur. Dar likusius paminklinius akmenis išvežė į Kaušenus, ten jie gulėjo daugiau kaip pen-

Išlikęs žydų kapinių fragmentas. Nuotr. E. Valužės

kiolika metų. Kai Lietuva atgavo nepriklausomybę, Jakovas Bunka surinko visus likusius ir sustatė į Raudų sieną primenančias eiles. Palaikų po jais nebėra, tačiau, kaip sakė J. Bunka: „Senosiose kapinėse guli ne tik Plungės žydų, bet ir visos Plungės istorijos dalis, be kurios miestas būtų skurdesnis, žmonės – svetimesni, praeitis – nusėta baltomis dėmėmis“.

TELŠIŲ G. (buv. Prezidento A. Smetonos g.)

31 Kalvio Motės Aronovičiaus namas (dabar Telšių skr. 3).

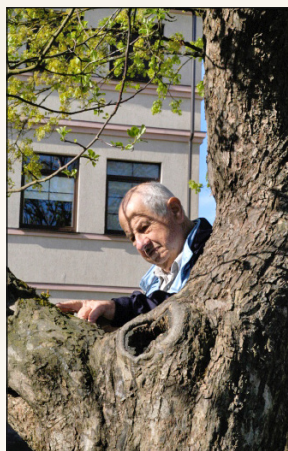
Jis turėjo du vaikus: dukrą ir sūnų. Pats kalvis buvo nužudytas Kaušenuose. Sūnus spėjo pasitraukti į Tarybų Sąjungą ir liko gyvas. Po karo gyveno Rusijoje.

32 Levitų šeimos namas (*dabar Telšių g. 13*).

Abelio Levito šaknys – Plungėje. Jo senelis buvo plungiškis, t. y., litvakas. Abelio tėvas išvyko į Pietų Afrikos Respubliką (PAR) ir taip išsigelbėjo nuo Holokausto Lietuvoje.

Abelis jau gimė PAR. Jis su žmona Glenda pirmą kartą Lietuvoje apsilankė 1998 metais. Pagrindinis jų kelionės tikslas tada buvo ką nors sužinoti apie Levitų giminę bei jos likimą per Holokaustą. Deja, bet neišgyveno nė vienas šių plungiškių žydų giminaitis. Net 43 Levitų giminės asmenys įamžinti Kaušėnų memoriale.

Levitas su žmona įsteigė savo šeimos fondą. Rėmė Kaušėnų memorialo išsaugojimo bei „Tolerancijos centro“ veiklos projektus Plungėje.

Abelis Levitas, manoma, prie jo tėvų sodintos obels.

Nuotr. iš Z. Paulauskaitės archyvo

33 Paminklas „Visiems doriems žmonėms“ (*Telšių g.*).

Skulptūros autorius Antanas Vaškys.

Nuotr. K. Narkutės-Beniušienės

34 Minės Neimanienės viešbutis-restoranas (*dabar Telšių g. 5*).

Pakalniškio knygoje rašoma, kad „Ne visai padorūs svečių namai buvo vadinami „traktieriais“. Pagrindinis ir garsiausias Plungės traktierius buvo vadinamas „Ministerija“. Gal todėl, kad jos savininkės žydės vardas buvo Minė. Gal jis ir vienintelis toks mieste tebuvo, nes tik ant jo vieno durų aiškiai ir nedviprasmiškai buvo užrašyta „traktierius“? Kitos, ir jau menkesnės, nors gal ir padoresnės išgėrimo vietos, vadintos „restoranu“. Restoranas tuomet nebuvo vieta pavalgyti, o vieta tik išgerti, išgerti alkoholinius gėrimus“. Tikėtina, kad ta pati M. Neimanienė viešbutį turėjo ir dabartinėje Vytauto gatvėje.

SENAMIESČIO A. (buv. Turgaus g.)

35 Z. Slavino parduotuvė (dabar Senamiesčio a. 5).

Plungė, Telšių g. 1928.
Dešinėje – Z. Slavino geležies krautuvė.
Nuotr. iš E. Bunkos archyvo

Buvusi parduotuvė dabar.
Nuotr. K. Narkutės-Beniušienės

36 Iciko Zusmanavičiaus namas (dabar Senamiesčio g. 6).

Tiesiai matosi Iciko Zusmanavičiaus
namas. Nuotr. iš Yad Vashem

Taip atrodo namas šiandien.
Nuotr. K. Narkutės-Beniušienės

37 Kromai – mažos žydų krautuvėlės (*buv. Turgaus gatvė*).

Daugelis miesto centre buvusių pastatų priklausė žydų pirkliams, komersantams, amatininkams. Toje vietoje, kur dabar yra fontanas prie Plungės kultūros centro, buvo turgaus aikštė. Joje stovėjo didelis, ilgas, raudonų plytų pastatas, o iš abiejų jo pusių buvo krautuvėlės, kurios vadintos kromais.

Jau nuo XV a. istorijos šaltiniuose minimi kromai arba klėtkos, ilgainiui keitę pavadinimą bei išvaizdą, bet išlikę beveik iki pat XX a. vidurio. Jie daugiausia stovėję aplink turgaus aikštę, jos viduryje arba gretimose gatvėse.

Pasak senųjų plungiškių, 1894 m. vasarą sudegė visi aplink Plungės turgaus aikštę

Žydų kromai. Nuotr. iš Žemaičių dailės muziejaus archyvo

buvę namukai. Po gaisro tuometis Plungės šeimininkas kunigaikštis Mykolas Oginskis 1902 m. čia ir pastatė didelį namą „kromams“. Šį pastatą M. Oginskis išnuomojo Plungės žydams prekybininkams.

Antradienį, trečiadienį ir ketvirtadienį miestas būdavo kaip išmiręs, pasirodydavo vos vienas kitas praeivis. Šeštadienis nuo tų trijų dienų skyrėsi tuo, kad krautuvės būdavo uždarytos, nes beveik visos priklausė žydams. Sekmadienį Plungė atgydavo, sulietuvėdavo ir krikščioniška pasidarydavo. O žydai tą dieną gatvėse nesirodydavo, savo trobose sėdėdavo. Gyvenimas virdavo tik pirmadieniais ir penktadieniais, kai Plungėje būdavo turgus. Kiekvieno mėnesio pirmojo pirmadienio turgus vadinosi jomarku, nes be visos kitos prekybos vykdavo prekyba arkliais. Nuo Kalėdų iki Užgavėnių, per vadinamąjį mėšėdį, jomarkas vykdavo kiekvieną pirmadienį. Turguje buvo prekiaujama silke, audiniais, indais, galanterija, dviračiais, siuvamomis mašinomis, geležies dirbiniais, žemės ūkio padargais ir visais kitais gaminiais, kurie reikalingi buityje. Žydai prekes duodavo ir skolon („ant borgos“). Savo parduotuves čia turėjo turtingi prekybininkai Goldvaseris, Rolnikas, Plungianskis. Tuose kromuose daugelis prekybininkų buvo vidutiniškai ir neturtingi prekybininkai. Čia nebuvo elektros: degino žibalines lempas arba žvakes, patalpėlės buvo ankštos ir tamsios.

Kromai žiemą buvo nešildomi. Prekybininkams tekdavo ne tik šiltai apšildyti, bet tuo metu beveik kiekvienoje krautuvėlėje ant plytų rusendavo žarijų puodas, kad galėtų nors šiek tiek sušilti.

Plungės kromai pergyveno du pasaulinius karus, dar kelis gaisrus, o 1951 m. sudegė. Jų niekas nebeatstatė. Žmonės išlupo grindinio akmenis, padarė aikštelę ir pasodino medelių.

38 Simono Olšvango namas (dabar Senamiesčio a. 3).

Olšvangų giminė buvo labai plati ir turtinga. Čia stovėjo medinis prekybininko Simono Olšvango namas. Jis turėjo restoraną (dabar Kultūros centras).

Kiemo pusėje stovėjo labai gražus mūrinis namas su balkonu. Jame gyveno Leonas Olšvangas, gimęs 1905 m. Plungėje. Čia jis baigė „Saulės“ gimnaziją, studijavo Kaune, Vokietijoje. Baigęs mokslus L. Olšvangas dirbo Finansų ministerijoje, o kiek vėliau – revizoriumi Kaune. 1938 metais jis vedė nuo vaikystės pažįstamą Juzefą Asauskaitę, kuriai, per karą gelbėjusiai žydus, Yad Vasheme, Izraelyje, pasodintas atminimo medis. Karo metu Leonas tarnavo 16-ojoje lietuviškoje divizijoje, po karo apsigyveno Vakarų Vokietijoje. Iki 1954 metų dirbo JAV atstovybės spaudos skyriuje, pasirinko laisvo žurnalisto ir rašytojo gyvenimą. Jo namas nugriautas, kai statė Kultūros centrą.

Jo motina, kaip ir daugelis kitų Plungės žydų, guli Kaušėnų kaimo masinėje kapavietėje.

Jakovas Bunka. Jakovas gimė 1923 metais Plungėje, Lietuvos nepriklausomybės kovų savanorio, Laisvės medaliu apdovanoto Leibos Bunkos šeimoje.

1941–ais metais birželio mėnesį prasidėjus Vokietijos–Tarybų Sąjungos karui, šeima pasitraukė į Rusiją. Iš ten 1942 metais jį paėmė į 16-ąją lietuvišką diviziją. Apdovanotas ordinais ir medaliais. Po karo dar dvejus metus jis tarnavo Vokietijoje. Grįžęs į Plungę dirbo pramonės kombinate šaltkalviu, garo katilo mašinistu, laisvalaikio tapė, drožė medžio skulptūras. 1963 metais pramonės kombinatą pertvarkius į „Minijos“ liaudies kūrybos gaminių įmonę, vadovavo medžio drožėjams. Parodose pradėjo dalyvauti nuo 1962-ųjų metų. Lietuvai atgavus nepriklausomybę, jis ėmėsi me-

*Leibos Bunkos šeima Plungėje 1924 m..
Iš kairės dukra Dina, Leibas, brolis Dovydas,
sūnus Jakovas, žmona Taubė.
Nuotr. iš E. Bunkos archyvo*

dyje įamžinti Holokausto pragare žuvusius žydų tautybės žmones: iš ažuolo išdrožė žydą batsiuvį, siuvėją, laikrodininką, kalvį, muzikantą, Mozę su Tora. Dar karo metais jis sau buvo pasižadėjęs, jei liks gyvas ir grįš į Plungę, savo gyvenimą paskirs žydų atminimui įamžinti. Būtent jo iniciatyva buvo pradėtas kurti Kaušėnų memorialas, tvarkomos kitos žydų masinių žudynių vietos – Viešтовėnuose, Milašaičiuose, Plateliuose, Alsėdžiuose, Laumalėnkoje, Jovaišiškėje, Šateikiuose. Jis atkūrė dalelę senųjų žydų kapinių, kurios buvo barbariškai sunaikintos jų vietoje statant mokyklą, surengė daugiau kaip 20 savo kūrybos parodų Lietuvoje ir užsienyje. J. Bunkos medžio skulptūrų Holokausto tema yra Jeruzalės Jad Vašemo, Vilniaus Gaono, Vašingtono Holokausto muziejuose, o kiek tų skulptūrėlių turi įsigiję pavieniai žmonės, niekas nebesuskaičiuos.

Jakovas Bunka parašė ir 2013 m. išleido knygą apie Plungės žydų istoriją. 2009 m. už nuopelnus Lietuvai prezidentas V. Adamkus J. Bunką apdovanojo Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino ordino Riterio kryžiumi. 2012 m. už miesto garsinimą pasaulyje, už atminties kultūros puoselėjimą jam buvo suteiktas Plungės Garbės piliečio vardas. J. Bunka taip pat priklausė Lietuvos tautodailininkų sąjungai. 2009 m. įkurto „Jakovo Bunkos paramos ir labdaros fondo“ iniciatyva Kaušėnuose buvo pastatyta Atminimo siena, rengiamos jaunimo stovyklos, istorinės ekspedicijos, Plungėje pastatytas paminklas visiems doriems plungiškiams, Žemaitijos nacionaliniame parke kuriamas Litvakų atminimo sodas.

Jakovas Bunka, buvęs neatsiejama Plungės žydų kultūros ir istorijos dalimi, mirė 2014 m.

Kaušėnų memorialas. Dar giliu sovietmečiu, 1986-aisiais, Jakovui Bunkai pavyko padėti pamatus dabar visame pasaulyje garsiam, į išpūdingiausių memorialų dešimtuką patenkančiam Kaušėnų žydų atminimo memorialui. Tais metais jis gavo valdžios leidimą pastatyti pirmąją, paties rankomis

*Atminimo siena Kaušėnuose.
Nuotr. K. Narkutės-Beniušienės*

padarytą ažuolinę skulptūrą, kurioje lietuvių ir žydų kalbomis parašyta „Gimę gyventi“. Tais pačiais metais, padedant kolegoms tautodailininkams, padarė dar daugiau skulptūrų ir jas pastatė Kaušėnų kapinėse. Čia esanti memorialinė atminimo sienelė primena išskleistą torą. Ji sumūryta iš 1800 nugriautos sinagogos plytų (po plytą kiekvienam čia nužudytam). Grani-tinėse plokštėse iškalti nužudytų žydų vardai ir pavardės. Beje, pavardės užrašytos tokios, kokios ir buvo – lietuviškais rašmenimis, nes jie buvo Lie-tuvos piliečiai.

Čia apsilanko ne tik žydai iš viso pasaulio, bet ir tie, kurių artimieji gel-bėjo žydus nuo karo baisumų. Jų pavardės amžiams įrašytos šalia tų, kurie čia buvo nužudyti.

Litvakų sodas. Vienas paskutinių darbų, kurių troš-ko padaryti Jakovas Bun-ka, buvo Litvakų atminties sodo įkūrimas. Šio sodo kontūrai – kaip Lietuvos žemėlapis. Šiame sode „sodi-namos“ iš metalo sukurtos obelys, kurios žymi tas vie-tas, kuriose iki 1941-ųjų metų buvo žydų bendruomenės. Obelys pastatytos už žydų bendruomenių palikuonių suaukotus pinigus. O grani-tiniuose paminkluose įam-žinti garsių visame pasaulyje litvakų vardai. Šalia sodo esančioje žemėje ateityje planuojama įkurti ir žydišką etnografinę sodybą-mu-ziejų.

Litvakų atminties sodas. Nuotr. K. Narkutės-Beniušienės

Litvakų atminties sodas. Nuotr. G. Norvaišo

Jewish prints in Plungė

"If you deny or forget the past, then you are not able to have or love the present and the future" (B. Efrosas). The tragedy of the Jewish nation during the time of WWII is the dark pages of history for everyone. However, this brutal period is and will always be a part of our history, which cannot be forgotten. We must talk about it and inform the next generations. They must know, because in a period between the WWI and the WWII, Jews were active citizens of Plungė and other towns of Lithuania.

Until the 14th century there is information about any Jews community in Lithuania. The more intensive life of Lithuania Jews began only in the 18th century. In order to revitalize the economic situation of towns and increase the demographic situation, the extraordinary privileges were given to Jews. According to some tomb stones of the Restai family, the history of Jews in Plungė could start even earlier. It is believed that Jews have been living in Plungė country since the 16th century, but the exact date cannot be said.

In 1939, the Jewish community in Lithuania was consisted of almost a quarter million people. In the book *Lithuanian Jewish Communities*, it is written that during different periods the Jewish community of Plungė consisted of: 2197 people in year of 1847, 2502 people in year of 1897, which was 55 per cent of the whole population of Plungė. In 1921, there were 2,200 Jews, in 1923 - 1,815 people or 44 percent of the total population and in 1939 there were just 1,700 Jews.

Like other Jews of Lithuania, the Jews of Plungė had their own community, their language, their customs, and their religion. They mainly worked with trade, crafts and light industry. However, some of Jews were farmers. The traders had strong commercial ties with Klaipėda (former Memelis) and its surroundings, which was a part of Germany at that time. In the 1880s there were many Jewish companies in Plungė with 40 to 50 employees. According to the survey of the Government of Lithuania of 1931, there were 54 shops in Plungė, of which 87% were owned by the Jews. The same survey also mentioned 27 companies in Plungė and 20 of them were owned by the Jews as well.

In the election of 1924, seven Jews were elected into the board of members. Dovydas Boruchas Goldvaseris was elected as a burgomaster of Plungė. He worked in this position from 14 February 1920 to 9 September 1920 and from 15 August 1921 to 5 October 1930. In the election of 1931 four Jews Mordechajus Pozinas, Abrahamas Lipmanas, Šlomė Levis and Hackelis

Zaksas were elected into the board of members. In the next election, only 3 Jews Pozinas, Goldvaseris ir Lipmanas were elected. One of them took the post of deputy mayor.

Fires. In summer of 1888, the fire destroyed 25 houses of Jews. 48 families were left homeless. The duke Mykolas Oginskis tried to help those families in every way.

Another big fire occurred on 24 July 1894. During this fire, 400 houses were burned down. 323 out of 400 houses belonged to Jews. Many other public buildings were destroyed: the big synagogue, the small synagogue, one little wooden synagogue and a public sauna. The newspaper *Ha-Melitz* published a request for an assistance to all Jewish communities and emigrants. He was signed by Zevulun Leibas Baritas, who was a member of the Board of the Assistance Organization. With the help of the duke Oginskis, 36 buildings were rebuilt, including the big building for shops in the market square.

In March of 1931 there was another big fire. This time, one third of all buildings were burned down. The Jews community of Lithuania and other countries helped to rebuild many buildings. The communities of Cape Town and Johannesburg from South Africa sent a huge sum. Over the years, most homes have been rebuilt and some of them were even bigger and better.

Education. In 1888 the Association of Teachers was founded. The purpose was to teach poor and orphaned kids. Those students graduated from the Talmud Torah studies and were accepted as students for various professions to learn the craft. In 1891, the Jewish girls' school was opened by Lena Udes. Among other disciplines, the Russian, German and French languages were held as disciplines there.

In 1919 a Jewish school was opened where the Yiddish language was used. Later, another school was opened where kids used the Hebrew language. These two schools were united in 1927 by the order of the Ministry of Education, but many students wanted to learn in Hebrew and only a few wanted to use the Yiddish language. At the beginning there were 200 pupils. Later, the number of kids were getting smaller. The Hebrew kindergarten was opened for two years. In the Talmud Torah, there were 60 to 80 students, mostly siblings of poor families. The student graduated from the Talmud Torah school were admitted to Yeshiva.

Organizations and associations. Among the welfare and support organizations in Plungė, there was The Free Credit Union, which provided the interest-free loans; the hospital *Bikur Holim*, which provided medical care and medicine to the poor, etc. The public organization OZE provided free medical assistance and free food for poor children who were studying

at the school. In 1939 this organization provided free medical and financial assistance to refugee children from Klaipėda. Abraham Posen finished his business and dedicated his life for the aims and goals of organisation. The funds allocated for this activity were obtained from gamblers mostly. In addition, OZE supported Jewish sports associations and libraries. Plungė hosted Jewish sports organizations: *Makabi*, *Hapoel*, which united football players, chess players and other athletes.

Like all Jewish communities in Lithuania, there was a *Chevra Kadiša* - the burial organization. This organization had no management. The members voluntarily dug out pits, installed the boards, prepared the body, put a piece of clay pot on the eyes, wrapped body in a white shirt, laid it on the pit and buried it. The members took care of every funeral all over the year. All money and donations were used to maintain their prayer house and to help the poor families in case of the funeral. The prayer house of this organization was called *Šamosim Klauz*.

The Time of World War II. In 1940, most of the former Jewish factories and shops were nationalized. All political parties and youth organizations were banned. Hebrew educational institutions were closed. Five Jewish families, consisting of 14 people (4 preteen kids) were acknowledged as unreliable and deported to Siberia in June of 1941.

On 22 June 1941, the German troops had entered the territory of Soviet Union. The Jews tried to migrate from the city to surrounding villages, but only 30 families were able to escape.

On 25 June 1941, the German troops arrived in Plungė. On the next day, the Jews were ordered to leave their homes and meet in the synagogue. There was an armed guard near the door that prevented Jewish prisoners to get any food from Lithuanians. The situation in the synagogue was terrible: dirt, stink, and starvation all around.

On 13 July 1941, the Jews were forced to go places where the pits had already been prepared. The first group consisted of 60 men. Approximately 40 of them were killed on the way, and the left part of the victims was taken to the place of murder. They were forced to undress and sit on the edge of the pits, finally, they were shot from the back. Amongst the victims, there was a group of 60 girls, who accepted the Christianity in order to escape. However, all of them were shot and buried in a common grave in Kaušėnai. The massacre took from Sunday morning until the next day. In the morning, the killers came back to the town with songs. The names of murderers are stored in the archives of the Yad Vashem, Jerusalem.

Only 221 people from the whole Jews community of Plungė had survived the war. The survivors were hidden by Lithuanians, those who escaped to the Soviet Union and those who were imprisoned in the Šiauliai ghetto.

After the German troops left Lithuania, almost 30 Jews families returned to their homes. However, the houses were empty and robbed. As a result, many families moved to other towns of Lithuania or even Israel. In 1970, there were 41 Jews in Plungė. In 1979 there lived 25 Jews and in 1989 only 15 Jews were left. Currently, there is no Jews in Plungė. Most of their houses and other heritage are destroyed as well.

The route “Jewish prints in Plungė”

DARIAUS IR GIRĖNO str. (former Žemaičių Kalvarijos, Stoties, Malūno str.)

1 Mill of Mendelis Zaksas.

During the ruling period of the duke Oginskis, a dam was built in the river Babrungas and a stream of the river was turned to the right. Near the former Žemaičių Kalvarijos street a mill was built in order to serve the manor. The two-storey building was made of stones. A mill was built near the street and got a few low windows, behind the mill there was a park of the manor. The mill was operating by the river water.

Plungė mill. Photo from Z. Paulauskaitė archive

After the First World War in 1918, this mill was rented by Mendelis Zaksas. He transformed the mill in such a way that it began to produce electricity that was selling to city authorities, entrepreneurs or rich citizens. The mill was demolished in 1962.

2 Cinema “Lyra” of Mendelis Peiresas.

Although very little information is remained, the primary purpose of the building standing here was the brewery, which might be built in the 19th century and sponsored by Mykolas Oginskis. Later, a shelter for the abandoned children was founded by Marija Oginskienė. However, in the beginning of the WWI Marija Oginskienė felt Lithuania and the building was bought by Mendelis Peiresas. In order to properly adapt the building to the purpose of cinema, he planned to rebuild the house and even had a reconstruction plan. However, but due to unknown reasons he could not do it. Fi-

nally, in 1931, the 150-seat cinema "Lyra" was opened.

The cinema was used not only for watching movies, many performances, events and meetings were held here as well. There was a nice buffet. The State Theatre of Šiauliai had the signed agreement to play their performances twice a month. The theatre was not a cheap entertainment. In

order to make silent movies more entertaining, Boruchas Gerškė and Kalmanas Kaplanas played the popular Jewish melodies with violin and mandolin.

At the end of an interwar period, the building was reorganized into a dairy. It was closed after the restoration of the independent Lithuania. In 2010, the abandoned building was set on fire and it was demolished.

S. NĖRIES str. (former Vandens str.)

3 Jewish gymnasium (currently S. Nėries str. 4).

There was a state-sponsored Jewish Gymnasium in Plungė. The building was presented by the governor of the city, the duke Mykolas Oginskis. Only the Hebrew language was used in school. On the first floor there was a Tarbut library with 500 Hebrew and 500 Yiddish books. 1930 The Jewish community "Liebherr von Wiessen" had founded the library that was dedicated to the famous Jewish writer J. L. Perecas. The library got more than 1,000 Yiddish books. A reading-room was opened near and all daily newspapers were sent there from Kaunas. In 1935, there were 60 subscribers of Jewish daily newspapers in Plungė. After the war, the Jewish gymnasium was transformed into a multi-dwelling house.

*Cinema „Lyra“ in 1938- 1939.
Samogitian art museum archive*

*Saved jewish gymnasium.
Author of the photo K. Narkutė - Beniušienė*

4 Cheder Religious primary school (*currently Dariaus and Girėno str. 4*).

All Jewish boys started a school at Cheders in the age of three years old. These schools were oriented towards the study of religious scriptures, but not on the development of skills that would allow pupils to make money later. At the age of thirteen, the studies in Cheder were over. It was an official age when a boy could start a craft or profession.

Cheder school. Photo from Yad Vashem

The best students were allowed to continue their studies in Beit Midrash or in Yeshiva later.

In 1906, a rich Jewish teacher opened a Cheder school in Plungė. All disciplines were taught in Hebrew, children were taught to understand the Religious Scriptures (Talmud). However, after sometime this school was named as a dangerous Cheder and it was closed after two years. Only one Talmud Torah school was left where the sons of rich families were studying before the WWI. The school was destroyed after the war.

5 House of Jachielis Šeras (*currently Dariaus and Girėno str. 17*).

He had a bus and transported the passengers. He was killed in Raseiniai during the WWII.

6 House of Mulė Pelcas (*currently Dariaus and Girėno str. 11*).

First of all, the brothers Mulė and Motelis Pelcai had returned to Plungė with their families. Both of them were farmers. While living in the city, he held a cow and worked as a purchaser of consumer cooperatives. He had a wife Hana. They had a son Abraomas and two daughters Eta and Taibala. Eta had married to Slavin and lived in a house of her parents. She died in a young age from cancer. Before the death she was working as a teacher and was a public figure. Taibala had moved to Israel after the war and died there.

Later, Mulė Pelcas had moved to Israel as well, where he died when he became old.

7 House of a whitesmith (*currently Dariaus and Girėno str. 5*).

The name of the whitesmith was Zundė (his surname is forgotten), he had a wife and two daughters. The whole family was shot in Kaušėnai.

VYTAUTO str. (former Bažnyčios str.)

8 House of Pozinai (currently Vytauto str. 2).

Next to each other, there was a wooden and brick house of the brothers Pozinai. There was a food store owned by Abraomas Pozinas on the right side of the building. On the left side of a house was a haberdashery shop owned by Motelis Pozinas. Now there is a parking place.

On the left side Pozinas store, in front „kromai“, on the right side hotel of Chaimas Restas. Photo from J. Šimkus album „Plungė“

9 Hotel of Chaimas Restas (currently Vytauto str. 1).

On 31 March 1931, at 12 – 1PM, a fire occurred in a wooden house of the merchant Chaimas Restas. The hotel was located in the same building. The wind carried the fire to other houses because the roofs were made of wooden chips or straws. The fire spread in several directions. On the one direction there was a wooden church. Fortunately, there were two houses made of bricks, so the church was saved. However, almost all houses in the Kuliai street (currently J. Tumo-Vaižganto street) were burned down and more than fifteen houses were burned down on the Rietavas street as well. The fire destroyed half of the houses in the center, around the Jewish shops (currently the square of Old Town). The fire destroyed many buildings and 90% of them belonged to Jews.

Former hotel of Chaimas Restas on the left side.
Author of the photo K. Narkutė - Beniušienė

10 House of the hatter Berelis Presas (currently Vytauto str. 3).

He had a son named Icikas and a daughter named Hana. Mauša Kaplanas, Bašė Kaplanienė and Idkė Kaplanaitė lived in the same house. All residents of this house were shot in Kaušėnai.

11 People Bank of Jews (Volksbank) (currently Vytauto str. 5).

Volksbank was the most important point in the economic life of Jewish people. There were 321 members in the beginning, later only 220 members left, of which 15 per cent were Lithuanians. The Board of Members were made up of honourable people of the Jewish community Ch. Gamza, A. Gurvičius, A. Pozinas, Š. Šurdas, Š. J. Mecas, J. Garbaitė, M. Amolskis, T. Keselis, Odesas and Emdinas.

12 House and photography studio of the photographer Mendelis Berkovičius (currently Vytauto str. 6a).

This house was a photo studio owned by one of the most famous interwar photographers of Plungė Mendelis Berkovičius. The house survived both wars and today it is painted in a dark cherry colour as it was before. Mendelis Berkovičius was born in November of 1880 or 1881 in town of Liucin (now Ludza, Latvia) and was a member of Paberžė Jewish community. It is not known how he became a photographer and why did he move to Plungė.

*In this house was photo studio.
Author of the photo K. Narkutė – Beniušienė*

The records in State Archive of the Russian Federation in St. Petersburg notes that in 21 October 1903, the photographer M. Berkovičius received a governor permission to create a photography studio in Plungė. As a result, the history of photography in Plungė has started in 1903. Although, the date might be incorrect if the photographer Berkovičius received a permission a local police chief.

Famous Jewish community figures, entrepreneur, craftsmen, priests and other residents of the town and guests came to take pictures here. Mendelis Berkovičius and his wife had two sons Polis (Peisachas - Mordechajus, born in 1916) and Hiršas.

In 15 July 1941, Berkovičius, his family and other Jews of Plungė were imprisoned in a synagogue without food and water for two weeks. The soldiers told the Jews to dig a pit into the yard. All the holy books, scriptures and documents were put in that pit and set on fire. The photographer was ordered to take care of the fire while the soldiers humiliated him in many ways. In the end, the photographer was hustled into a pit and died in flames. Other members of family were killed in Kaušėnai.

LAISVĖS avenue (former Bulvaro str.)

13 Building of Plungė municipality, Post and Telegraph Building (currently *Laisvės avenue 8*).

The family of Goldvaseriai had a shop of bicycles and sewing machines. It was near the main market square. The shop was owned by Mrs Goldvaserienė while her husband was busy with the issues of tow management. In 26 August 1919, at the first meeting of the city municipality Boruchas Dovydas Goldvaseris was elected as an assistant to the burgomaster of Plungė, Edvardas Andrijauskas. In summer of 1920, Edvardas Andrijauskas left the position of burgomaster and Boruchas Dovydas Goldvaseris stepped in this position temporarily. V. Braudė replaced him at the council meeting until 15 August 1921. Boruchas Dovydas Goldvaseris was a burgomaster of the city until October of 1930. In 1928, Boruchas Dovydas Goldvaseris was awarded the Lithuanian Independence Medal by the president Antanas Smetona.

Here are flats now. Author of the photo K. Narkutė – Beniušienė

The family had a son Haris and a daughter named Anetė. She graduated from the *Saulė* Gymnasium in Plungė. In 1937, the family moved to southern Africa. Boruchas Dovydas Goldvaseris died in 1956.

14 Dance and cinema hall “Laisvė” of Efraimo Izrailovičius, The Riflemen’s Club (currently *Laisvės avenue 15*).

The performances and cabaret evenings were held here. However, alcohol was never allowed here. Young Lithuanians usually participated in the events together with young Jews.

15 House of the lawyer Hiršas Rolnikas (currently *Laisvės avenue 11*).

Icik-Abelis Rolnikas, a grandfather of Hiršas, was born in 1880 in Viekšniai. He moved to Plungė in 1894, before his wedding with Chana Levi. She was a daughter of a successful owner of a clothing store. Icik has studied Talmud a lot. He worked in the store only on market days. Icik was murdered in 1941 in Kaušėnai. Chana was an overbearing yet a wise woman. She died before the WWII.

They had five kids: Berlis, Hirša, Mejeris, Michelis and a daughter Pesa.

Berlis took the family store and successfully owned it until the Soviet occupation. As he was a capitalist, he and his family were exiled to Siberia where he survived the war. Šloma Rolnikas, a son of Berlis, moved to Israel after the WWII.

*The picture of the family of Rolniks.
Photo from Z. Paulauskaitė archive*

Zionist Mejeris moved in Israel in 1925. He became a publisher and owned a bookstore in Jerusalem. Joramas Ronenas, a son of him, was a well-known radio and television journalist in Israel.

Michelis (born in 1907) worked as a lawyer in Paris. He was a French resistance hero, captured by the Nazis and killed in 1941. The famous French poet and writer Lui Aragon told about his death to his brother Hiršas. According to him, before the death, all men required to remove the chains, open their eyes and started singing La Marsellaise on an edge of a pit. Michelis was married but had no kids.

Pesa (born in 1917) did not survive in the Holocaust. She died in a camp in Latvia, where she was relocated after the marriage.

Hiršas was the eldest brother. He was born in Plungė in 1898. He began to study at Yeshiva, but after being eliminated out of it, he entered a secular school. After completing his PhD in Leipzig, Germany, he became a lawyer. He was delegated to represent Lithuania in the first congress of Zionist. In 1923 he married Taiba (Tauba) Kogan, born in 1898 in Tryšiai (Telšiai district). Later, he became a head of the Hebrew Gymnasium in Raseiniai, but worked as a lawyer as well. In 1939, before the World War II, he and his family moved to Vilnius. He and Taiba had four children: Miriam, Maša, Ruvenas (born in 1935 in Klaipėda) and Riva (born in 1933 in Plungė). At the beginning of the WW II, Hirša left Vilnius and joined the Lithuanian Armed Forces, hoping that his family would be able to escape. However, Taiba and all kids were imprisoned in the Vilnius ghetto. Tauba and all sons died in 1943.

Hiršas Rolnikas and two daughters survived the WW II. Maša Rolnikaitė studied at the Gorky Institute of Literature in Moscow, married and together with her husband moved to live in St. Petersburg. After the war, lawyer H. Rolnikas lived in Vilnius. His daughter Miriam became an advocate and lived in Klaipėda.

16 **House of the Hirzonai and Rolnikai families** (*currently Vytauto str. 19*).

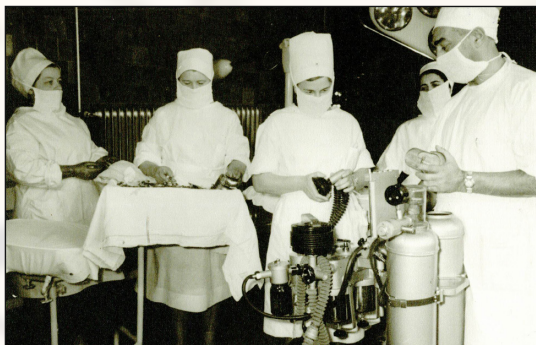
The Hirzonai family lived on the first floor of the building and the family of merchant Berelis Rolnikas lived on the second floor. His brother was a lawyer Rolnikas.

Berelis Rolnikas owned a family store. Despite the growing hostility of local Lithuanians against the Jewish people and especially the Jewish entrepreneurs, the clothing store of successfully survived until 1940 when Lithuania was occupied by Soviets. The Soviet government nationalized the lands, enterprises and shops. Berelis, his wife Riva (former Rabinovičiūtė) and children, Šloma and Rosa were exiled to Siberia, where they survived the war. Šloma and his sister started to study engineering. In 1961, they were allowed to come back to Lithuania where his father Berelis began to work as a warehouse keeper.

17 **The memorial for doctor B. Efrosas** (*currently Vytauto str. 14*).

Borisas Efrosas was born on the 1st November in 1914 in a family of the intelligentsia. In 1920, they moved to Kaunas. His father Israel was an accountant in bank and his mother Gita was a dentist. Borisas had a sister Estera, she was a journalist. He lived in Lithuania except the short escape during the war. Borisas graduated from the Kaunas gymnasium, served as a soldier in the Army of Lithuania. Most of his summers were spent in Plungė. In 1939, Graduated from the Faculty of Medicine of Vytautas Magnus University and in 1940 received a license to work as a doctor.

After graduating, he worked as a surgeon at Kaunas Jewish Hospital and Marijampolė County Hospital as well. In 1941, he went to Kazakhstan with his family, where he was appointed as a head of the Balchash City Hospital. He lived there until the end of the war and in 1945 he returned to Lithuania, where worked at the Vilnius Railway Hospital until 1979.

*B. Efros (on the right side) in Vilnius railwaymen's hospital.
Photo from Plungė RVB archive*

In 1958, Borisas Efrosas made the first successful surgery for a patient suffering from the birth heart failure and initiated heart surgery in Lithuania. Although the day before the operation he was warned by other surgeons

about the potential risk, the operation was successful, and the patient lived 25 years after it.

He was married to Tatjana Archipova and had a son. He finished his career in 1979 when the serious heart problems occurred. Borisas Efrosas died in 2001 in Vilnius. In 2009, his wife Tatjana transferred all archives and documents of her husband to the Plungė public library in order to be stored and processed.

18 House of Gamza (*currently Birutės str. 19*).

Chakelis Gamza was a horse purchaser. He bought horses, hired people to take them to Klaipėda, and then exported those horses to Holland. Despite the fact that he was the richest man in Plungė, he met a terrible fate.

Gamza and his wife were exiled to Siberia. Both of them were old and cannot properly work there, so they were given a little food to survive only. They never lost hope to return to Plungė. However, Chakelis Gamza and his wife died from starving there in Siberia.

House of Gamza. Author of the photo S. Galvadiškytė

PAPRŪDŽIO str. (former. Paprūdės str.)

TUMO VAIŽGANTO str. (former Kulių, Klaipėdos str.)

19 House of the blacksmith Šloumė Gilisas (*currently Tumo Vaižganto str. 14*).

He was killed in the backyard of synagogue together with his son. His wife and daughter were shot in Kaušėnai. Brothers Špicai lived in that same house. They were communists and people called them "ravens", because they released ravens with red labels on their feet during the communist holi-

*Former blacksmith's house.
Author of the photo K. Narkutė – Beniušienė*

days. The brothers were able to escape to the Soviet Union and moved to Israel after the war.

20 House of Rivė Kanienė (*currently Tumo Vaižganto str. 16*).

She was a grocery store owner and lived together with her sisters. They all were killed in Kaušėnai.

21 House of Ickas Odesas (*currently Tumo Vaižganto str. 20*).

His wife was Bliumė. They had a grocery store. Only his daughter survived and moved to Israel after the war.

22 Ritual slaughterhouse.

Eating pork is prohibited in the Jewish religion. Other animals must be slaughtered in accordance with the certain rules: the animal must be butchered quickly, in order to reduce its pain. The animal has to bleed naturally and, as a result, it is hung down the head usually. During the slaughter process, the God must be remembered. Only a deeply religious person can be a butcher (Muslim, Jew or Catholic). The Jews of Plungė had a ritual slaughterhouse as well. They bought food from the farmers' market. Oxen and cows were bought in neighbouring villages. The farmer had to take the sold animal to the slaughterhouse. There was a Jewish-owned meat shop in the town. The front parts of animals were sold to the Jews, and the back parts were sold to the Lithuanians.

23 (*currently Tumo Vaižganto str. 22*). Until the great fire of Plungė in 1931, this house belonged to **Chaimas Goldbergas**, the descendant of Motė Litvinas, and Šmuelis **Ar-onovičius**. The locals have said that the lower part of walls of this house, have been decorated with the images of lions. This is a typical Jewish ornament.

*House saved, but abandoned.
Author of the photo
K. Narkutė – Beniušienė*

24 House of Jankelis Pikeris (*currently Tumo Vaižganto str. 37*).

He was able to escape to the Soviet Union before the Germans occupation. After the war, he had returned to Plungė and took a loan for the construction of a house. It was a man with a great sense of humour and he knew

a lot of jokes. He worked a manager of a shop. Despite the fact that this shop was national, the locals called it a Pikeris store. Before 1947, food was selling with special cards here. Later, a family moved to Israel. His wife Rocha wrote a book there about her life during evacuation in a time of war).

25 House of Hana Rik (currently *Tumo Vaižganto str. 13*).

26 House of Leibas Orlianskis (currently *Tumo Vaižganto str. 9*).

The house was built near synagogues. In 1941, the house was forfeited by the voluntary assistants of German troops (*Hilfswilliger*). The commandant Jonas Noreika known as Vėtra settled here. He was the organizer of the massacre of the Jews in Plungė.

*On the left side synagogue, on the right side L. Orlianskis house.
Photo from Facebook*

*Till now saved house of L. Orlianskis.
Author of the photo
K. Narkutė – Beniušienė*

27 Synagogues.

In 1719, Motiejus Valančius wrote that Jews of Plungė were allowed to build the first synagogue, but it was stated that it cannot be too high, i.e. it cannot reach the height of the Catholic Church. However, the Jews broke the rule and the synagogue was much higher. Although, the priest of Plungė asked to rebuild the synagogue, the Jews did not want to do it and agreed to pay 30 golden monetary units per year.

Later, the Jews had six prayer houses in Plungė. In 1814, the Great Synagogue was built and in 1864 the Small Synagogue was built sponsored by Jankelis Geleris.

Both of them were built from bricks and worked until 1940. The other four wooden synagogues (called *clausės*) stood in other places. The Great Synagogue, the Small Synagogue and the four wooden *clausės* had formed the centre of the religious life of the Plungė Jewish community. The main rabbi was Levis Špicas, one of the most important rabbis in Lithuania at that time. The last rabbi of Plungė was Abraomas Mordechajus Vesleris, the spiritual leader of the Telšiai Seminary and the active member of the political party of the Jewish orthodox (*Agudat Yisrael*).

After the fire of the 4th decade of the 20th century, the synagogue was reconstructed. In Soviet times, there was a culture house. Synagogue was destroyed in 2008. According to some sources, the last time when its building was used as a synagogue was in 1941.

After the war, there was a bakery, a flax warehouse, culture house of the factory *Lini audiniai*, a sports hall. As the returning process had been protracted, the building was devastated and it a huge amount of money was needed to restore the building. Therefore, the Jewish community sold it to Cooperative Trade of Plungė and it was allowed to demolish the building later.

RIETAVO str.

28 House of the Grolmanai family (currently Rietavo str. 4).

Tevje and Blumė Grolmanai lived in two-story house. The family survived the Holocaust because they successfully left the country. Tevje was disabled after the war and he did not work anywhere. His wife Blumė was a trader. They had a daughter named Liuba and a son Izraelis. After the war, the Lithuanians accused them because of a kidnapping of a Christian child

The great synagogue. Photo from Yad Vashem

*The last wooden synagogue was demolished in 2007.
Photo from Center for Jewish Art*

and a pogrom had barely raised. However, the missing Christian girl was found in the other courtyard quietly playing. After this event, the Grolmanai moved to Šiauliai, later they left Lithuania and moved to Israel.

29 The public sauna and the district of poor.

The most appalling place in Plungė was the Rietavas street, where many wooden slums surrounded by rubbishes were built. The poor Jews lived there: shoemakers, tailors, water carriers, drivers, beggars and other poor people. There was a sauna for the Jewish community as well. A mikva was installed in this sauna. It is a little pool for married women to bathe according to Jewish religious practices. Many people gathered here before the holidays.

Ritual bath. Photo from Yad Vashem

30 Old Jewish Cemetery.

The old Jewish cemetery was near to the town centre, half of his place now is occupied by a school built in 1975. Before the constructions were started, the government that the relatives are able to take the remains and burry them somewhere else. However, only few people did this. The tomb stones were brought to Kaušėnai, where they laid for more than fifteen years. When the Independence of Lithuania was restored, Jakovas Bunka collected those tomb stones

*The remains of a Jewish cemetery fragment.
Author of the photo E. Valužė*

and set up the lines that remains the Western Wall in Jerusalem. Now, there is no bodies left in the cemetery. However, it must be saved as a part of Jews history in Plungė.

TELŠIŲ str. (former Prezidento A. Smetonos str.)

31 House of the blacksmith Motė Aronovičius (currently Telšių str. 3).

He had two kids: a daughter and a son. Motė was killed in Kaušėnai. His son was allowed to escape to the Soviet Union and survived the WW II. He stayed in Russia after the war.

32 House of the Levitai family (currently Telšių str. 13).

The family of Abelis Levitas is from Plungė. His grandfather was born here. He was a Litvak. A father of Abelis moved to Republic of South Africa and survived the Holocaust.

Abelis was born in Republic of South Africa.

He and his wife Glenda visited Lithuania in 1998 for the first time. The main purpose of their trip was to learn something about the family of Levitai. Unfortunately, all members of the family had died during the war. 43 members of the Levitai family are commemorated in the Kaušėnai Memorial.

Abelis Levitas and his wife set up their own family fund. They had supported the projects of the Kaušėnai Memorial and the Tolerance Centre in Plungė.

A. Levitas near his parents' planted apple tree.

Photo from Z. Paulauskaitė archive

33 The monument "All Good People" (Telšių str.).

The sculptor is Antanas Vaškys.

The monument.

Author of the photo K. Narkutė – Beniušienė

34 The hotel-restaurant of Minė Neimanienė (currently Telšių str. 5).

It is possible that M. Neimanienė had another hotel in the current Vytautas street.

SENAMIESČIO str. (former Turgaus str.)

35 Shop of Z. Slavinas (currently Senamiesčio square 5).

*On the right side iron store of
Z. Slavinas.
Photo from E. Bunka archive*

*The former store now. Author of the
photo K. Narkutė – Beniušienė*

36 House of Icikas Zusmanavičius (currently Senamiesčio str. 6).

*In front is the house of I. Zusmanavičius.
Photo from Yad Vashem*

*That's house looks like in nowadays.
Author of the photo K. Narkutė – Beniušienė*

37 Little shops of Jews called “Kromas” (*former Turgaus str.*).

Many of the former buildings in the town centre belonged to Jewish merchants, traders and craftsmen. In the place where is a fountain of Plungė centre now, there was a market square. There was a large, long, red brick building where many shops were working on the both sides. Those shops were called “Kromas”.

During the fire of 1894 summer, all houses around the Plungė Market Square were burned. After the fire, the duke Mykolas Oginskis built a large house for those shops and rented it to Jewish traders of Plungė.

It was possible to find silks, fabrics, dishes, haberdashery, bicycles, sewing machines, ironware, agricultural tools and many other things in those markets. The Jews were selling goods on the debt. Many rich traders as Goldvaseris, Rolnikas, Plungianskis had shops in this market square. There was no electricity, oil bulbs or candles were used only. The rooms were tight and dark.

Shops were unheated in winter. However, a pot of charcoal was used as a little heater.

These little shops in the Plungė market square survived two wars and many fires, but in 1951 they were finally burned down by the fateful fire. They were not rebuilt after that.

38 House of Simonas Olšvangas (*currently Senamiesčio square 3*).

The family of Olšvangai was wide and rich. Simonas Olšvangas was a trader and had a wooden house. He owned a restaurant here in Plungė (currently the Centre of Culture).

On the courtyard there was a very nice stone house with a big balcony. Leonas Olšvangas (born in 1905 in Plungė) lived there. He graduated from the *Saulė* Gymnasium in Plungė, later studied in Kaunas and Germany. In 1938, he married his childhood friend Juzefa Asauskaitė. She saved many Jews during the WWII and, as a result, one tree in the memorial garden of Yad Vasheme, Israel, is dedicated to her because of such courage.

During the war, Leonas was a soldier in the 16th Lithuanian division. After the war, he moved to the West Germany. Until 1954, he worked as a press officer at the Embassy of United States in Germany, later he became a freelance journalist and writer. His house was demolished when the Soviets started the constructions of the Centre of Culture.

Jakovas Bunka. He was born in 1923 in Plungė. In 1941, at the beginning of the WW II, the family moved to Russia. During the war, Jakovas was a volunteer soldier in the 16th Lithuanian division and was awarded with the medal for the liberation of Warsaw and the final attack in Berlin. After the war, Jakovas returned to Plungė, where he worked in a furniture fac-

tory as a woodworker. In 1963, the factory was reorganized into the folk product organization *Minija* and Jakovas Bunka started organizing a woodcarving brigade.

After the independence of Lithuania was restored, he started to immortalise the history of Jews during the Holocaust. He made many different wooden sculptures as Jewish sewer, watchman, blacksmith, musician, Moses and Torah and others. He initiated the memorial in Kaušėnai, Vieštovėnai, Mi-

President V. Adamkus awarded Jakovas Bunka for his merits to Lithuania.

Photo from E. Bunka archive

lašaičiai, Plateliai, Alsėdžiai, Laumalenka, Jovaišiškės, Šateikiai. He rebuilt a big part of old Jewish cemetery, that was barbarically destroyed when a school was built there. His wooden sculptures are exposed in the museum of Jad Vashem in Jerusalem, museum of Gaono in Vilnius and museum of Holocaust in Washington.

In 2013, he wrote and published a book about the history of Jews in Plungė. In 2009, he was awarded with Order of the Lithuanian Grand Duke Gediminas by the president Valdas Adamkus for his merits to Lithuania. In 2012, Jakovas Bunka became the Honorary Citizen of Plungė for his input to the culture and history of Lithuania.

J. Bunka was a member of the Folk Artists' Union of Lithuania for many years. In 2009, the relief fund of J. Bunka was established and it sponsored an establishment of the memorial in Kaušėnai, as well as organised the youth camps and historical expeditions. The sculpture for "All Good People" was sponsored by this fund as well. The Litvak Memorial Garden is establishing in Žemaitija National Park.

Jakovas Bunka died in 2014. He was the main figure in culture and history of Jews in Plungė.

The memorial in Kaušėnai. Jakovas Bunka got the first permission to establish a memorial in Kaušėnai in 1986. In that year, he received a government permission to build the first oak sculpture made by himself. The statement "*Born to live*" is written on this sculpture in the Lithuanian and Hebrew languages. In the same year, he and his colleagues from the Folk

Artists' Union of Lithuania made other sculptures and built them in the Kaušėnai cemetery. The memorial wall reminds the expanded Torah. This memorial wall is made from 1,800 bricks of the demolished synagogue (one brick for each victim). The names and surnames of all killed Jews are written on the granite plates. By the way, the surnames are written in the Lithuanian language because those people were citizens of Lithuania.

This place is visited not only by the Jews but by the saver as well. Their names are recorded next to those who were murdered here.

*Memorial wall in Kaušėnai.
Author of the photo
K. Narkutė – Beniušienė*

The Garden of Litvak. The outline of this garden is in the same shape as the territory of Lithuania. The metal sculptures of apple trees are exposed here and all of them indicate the biggest Lithuanian Jews communities of Alytus, Kalvarija, Plungė, Vabalninkas, Panevėžys, Telšiai until 1941. The garden is sponsored by the children of Jews emigrants from those towns. There is a granite monument with the names of the world-famous Litvak: Hermanas Kalenbachas, Ralfas Steinmanas, Berekas Joselevičius, Dovydas Volfsonas and many other. A Jewish ethnographic farm-museum is going to be established near the garden.

*Litvak memorial garden.
Author of the photo G. Norvaišas*

Literatūros sąrašas /References:

1. Jakovas Bunka. „Žydiškas Plungės istorijos puslapis“. 2013 m.
2. „Borisas Efrosas. Chirurgo gyvenimas“. Vilnius, 2003 m.
3. Jolanta Klietkutė. „Plungės fotografas Mendelis – Movša Berkovičius“. Kretinga, 2017 m.
4. A. Pakalniškis „Plungė“, 1980 m.
5. Lietuvos gyventojų genocidas. I tomas 1939–1941. Vilnius, 1992, p. 171.
6. Pocius B. Savivaldos kūrimas Plungės valsčiuje (rankraštis). Pranešimas skaitytas konferencijoje „Plungės savivaldos šimtmečio istorija“, 2018.06.01.
7. Encyclopaedia of Jewish Communities. Lithuania. Jeruzalė, 1996 m., p. 484 „Plunge“.
8. Nancy Schoenburg, Stuart Schoenburg „Lithuanian jewish communities“. London, 1996 m, 218 – 220 psl.
9. Laikraštis „Žemaitis“. Plungė, 2007 m. spalio 5 d. straipsnis „Baigėsi Plungės sinagogų istorija“.
10. Laikraštis „Saulutė“. Plungė, 1993 m. spalio 21 d. straipsnis „Sapnuose niekas nemiršta“.
11. Eilat Gordin Levitan. Internetinis šaltinis: <http://www.eilatgordinlevitan.com>, straipsnis „Rolnik family“ http://www.eilatgordinlevitan.com/kurenets/k_pages/rolnik.html
12. Jakovo Bunkos labdaros ir paramos fondas. Internetinis šaltinis: <http://jbfund.lt/>
13. Internetinis šaltinis: <http://www.grandin.com/ritual/kosher.slaugh.html>
14. Internetinis šaltinis: Facebook paskyra „Plungės Florijonas“.
15. Internetinis šaltinis: <http://www.zydai.lt>, straipsnis „Chederis“ ir skiltis „Ar žino-te, kad...?“